

А. Г. Чернюк,

д. е. н., Інститут демографії та соціальних досліджень НАН України

Т. В. Пена,

д. е. н., Чернігівський національний технологічний університет МОН України

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ТРАНСФОРМАЦІЇ ТА СИСТЕМНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ СОЦІАЛЬНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ

L. Chernyuk,

PhD Institute of Demography and Social Studies Ukraine

T. Perna,

PhD Chernihiv National Technological University Education of Ukraine

CONCEPTUAL BASES OF SYSTEM TRANSFORMATION AND SOCIAL INFRASTRUCTURE

У статті обґрунтовано та сформульовано концептуальні основи розвитку та організації соціальної інфраструктури з врахуванням трансформаційної динаміки. Визначено характер трансформаційних процесів в даній сфері, особливості і специфіка формування концепції та її роль у соціально-економічному розвитку країни. Окреслено перспективи реалізації парадигми як основи концепції розвитку і системної організації соціальної інфраструктури.

The article is grounded and the conceptual basis and of social infrastructure, taking into account the dynamics of transformation. Character transformation processes in this area, and specific features of the formation of the concept and its role in the socio-economic development. Prospects implementation paradigm as the basis of the concept and system of social infrastructure.

Ключові слова: соціальний розвиток, соціальна інфраструктура, концепція, системна організація, перспективи, результативність.

Key words: social development, social infrastructure, concept, system organization, prospects, results.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Сучасний період соціально-економічного розвитку країни характеризується виникненням нових умов господарювання в регіональних системах, оновленням функції самоврядування і положення в міжрегіональних зв'язках та відносинах, на передній план висуваються нові проблеми та пріоритети в забезпеченні ефективного соціально-економічного розвитку країни та її регіонів, що потребує удосконалення методології комплексного розвитку продуктивних сил та методів оцінки трансформації соціально-економічної структури економіки країни у відповідності до нових ринкових відносин та механізмів господарювання, забезпечення відтворювальних процесів в просторових координатах єдиного економічного простору країни, обґрунтування концептуальних засад трансформації соціальної сфери в напрямі ефективного реалізації людського потенціалу. Інтегратором та рушійною силою соціального розвитку є соціальна інфраструктура, рівень розвитку окремих складових якої не відповідає вимогам та потребам населення.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Основи соціального розвитку та особливості функціонування соціальної інфраструктури знайшли відображення в багаточисленних наукових працях вітчизняних вчених, зокрема в роботах Є.М. Лібанової [3], Ю.М. Данилишина [3], В.М. Новікова [4], Н.П. Бутка [4], А.Г. Мазура [4], Н.О. Рынґач [5], Т.М. Качали [5], М.Х. Корецького [3], Н.С. Завіженої [4], В.И. Захарченка [4], Т.А. Заяц [5], Е.В. Макарової [4] та інших. Достатньо глибокі розробки стосовно соціального розвитку стосуються, як правило, окремих проблем і інфраструктурних підсистем при недостатньому вивченні і дослідженні теоретико-методологічних питань розвитку даної сфери. Поза увагою залишаються загальні питання розробки концептуальних основ, обґрунтування концепції та парадигм організації і розвитку соціальної сфери в трансформаційний період.

МЕТА СТАТТІ

Метою даної статті є обґрунтування концептуальних засад трансформації та системної організації соці-

альної інфраструктури, що передбачає заповнення існуючої прогалини в даній сфері.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

У процесі розвитку нашої країни змінюється характер, умови і фактори соціально-економічних відносин, з'являються нові виклики державному управлінню, здійсненню соціальної політики по забезпеченню соціального розвитку. Збалансований і пропорційний соціальний розвиток як процес якісного покращення рівня життя з врахуванням таких складових, як соціально-економічний розвиток, соціальне забезпечення та соціально-економічна напруга забезпечує ефективна діяльність соціальної інфраструктури, виконуючи функції із задоволення суспільних потреб. Важливою умовою підвищення рівня розвитку соціальної інфраструктури та якості життя соціуму є пошук і впровадження нових прогресивних підходів узгодження та здійснення політики ефективного соціального розвитку, розробка адекватних механізмів її реалізації на основі обґрунтування виважених пріоритетів формування та функціонування соціальної інфраструктури. При виокремленні пріоритетів соціальної інфраструктури важливо використання і застосування критерію економічного прогресу як найважливішого сутнісного і якісного показника та показника зрушень в еволюції та трансформації інфраструктурної системи, які сприяють розвиткові потреб, інтересів, цілей людини. "Пріоритети потребують обґрунтування системи критеріїв їх виокремлення, оцінки, аналізу зовнішніх факторів розвитку, можливостей і обмежень, вибору стратегії, тобто основних першочергових заходів і методів досягнення цілей, прогнозування сценаріїв розвитку та етапів реалізації стратегічних планів на основі обґрунтування методологічних засад та розробки концепції розвитку і організації основних сфер соціальної інфраструктури [1].

Концепція в період, коли рушаються існуючі форми соціальних відносин, відбувається зміна системи цінностей, відпадають старі проекти та програми, набуває сили поляризація доходів, дезінтеграція суспільства, стає фундаментом стратегії соціального розвитку. Концепція загалом є системою поглядів, генеральним замислом, що визначає стратегію дії при здійсненні відповідних реформ, проектів, планів, програм. "Основоположними є три взаємопов'язані принципові положення, зокрема — орієнтація на ефективність, вертикальна інтеграція, компетентний підхід, на які потрібно спиратись при обґрунтуванні концептуальних підходів в даному випадку до трансформаційних процесів та трансформаційної динаміки соціальних структур" [2]. Концепція визначає стратегію соціальної політики для реформування й побудови соціальної держави в близькій перспективі. Вона має передбачати, насамперед, реформування соціальної сфери з одночасним вирішенням гострих соціальних проблем і зокрема: бідності і соціальної нерівності та несправедливості в доходах, оплаті праці; безробіття в різних формах його прояву; проблеми населення похилого віку; процеси в галузях соціальної сфери. Концепція, визначаючи напрями соціальної політики, виступає в якості теоретичної і методологічної бази соціальних програм в контексті соціального реформування. При цьому враховується та вирішується ряд принципів питань — рівні стартові умови для кожного громадянина, незалежно від місця проживання, віку і національності; оптимальне визначення пріоритетів розвитку суспільства при розв'язанні проблем бідності, безробіття, усунені недоступності до нормальних житлових умов, освіти, медичних послуг, розподілі поточних доходів.

Трансформаційна динаміка повинна мати в основі радикальні соціальні реформи, впровадження яких забезпечить реформування, перехід на поступово ринкові основи. Базовими положеннями концепції мають бути:

введення прозорої системи на доходи фізичних осіб; введення єдиного соціального податку; введення накопичувальної компоненти до трудової пенсійної системи, монітаризація пільг, тобто компенсаційних пільг грошовими виплатами; впровадження реформ в галузях соціальної інфраструктури, адже соціальна сфера має бути адаптована до ринкових умов. Специфіка економічного зростання потребує якісно нової робочої сили, яка володіє іншими параметрами фізичного і психологічного здоров'я, високим інтелектуальним і освітньо-професійним потенціалом, характеризується особливим моральними орієнтирами.

Концепція та її базова основа — оновлена парадигма соціального розвитку в своїй основі базується на тому, що локомотивом розвитку є соціальні групи, які володіють кваліфікаційними і трудовими можливостями соціальної активності і мобільності. Парадигма є концептуальною ідеєю, моделлю постановки проблеми та методів її вирішення з врахуванням особливостей трансформації соціально-економічних процесів.

Варто наголосити, що розвиток соціальної інфраструктури є динамічним процесом, якому властиві як кількісні, так і особливо якісні зміни під впливом переорієнтації і структурних зрушень в регулятивному впливі певних факторів. Структурні зрушення соціальної інфраструктури — це зміни пропорцій між її підсистемами в просторово-часовому вимірі. Факторами структурних змін є чинники ендogenous (природні, фінансові ресурси, ринок праці, кон'юнктура, платоспроможність населення) та екзогенного характеру (світові ціни на основні види ресурсів, грошова політика держави, політична ситуація), а факторами трансформаційних процесів є також: ендogenous (інвестиції, інституційні зміни, інноваційний розвиток, ступінь технологічного укладу) і екзогенні (глобалізаційні зміни, міжнародна інтеграція, транснаціональна мережа, міжнародна кон'юнктура, ринкова організація) чинники. Фактори є рушійними силами, що визначають розвиток, тип, динаміку соціальної інфраструктури в межах країни та її регіонів.

Соціальна інфраструктура у своєму розвитку підвладна дії економічних законів, часовим проявом дії яких є закономірності просторово-часового розвитку і функціонування складових соціальної інфраструктури, на базі яких формуються принципи. Тому у формуванні концепції ефективного розвитку соціальної інфраструктури важлива роль належить виявленню та виокремленню принципів врахування та базування, які є невід'ємною складовою розробки парадигми та стратегічних напрямів її діяльності.

Пріоритетність соціальної інфраструктури в умовах глобалізації та інтеграції, входження у світовий ринок господарювання потребує як врахування принципів загальноекономічного, так і формулювання принципів специфічного характеру стосовно соціального розвитку. Якщо до принципів загальноекономічного характеру відносяться принципи комплексності, системності, науковості, пропорційності, збалансованості, пріоритетності, ефективності, оптимальності, сталості, то принципами специфічного характеру є соціальної орієнтації, соціальної узгодженості, соціального вирівнювання, емергентності, континуальності, функціональної інтеграції, флуктуативності, єдності соціального простору, базуючись на яких і оптимізується обґрунтовуються концептуальні основи розвитку та системної організації соціальної інфраструктури.

Принцип соціальної орієнтації як основа критеріальної характеристик соціальної інфраструктури є провідним серед усього комплексу принципів розбудови соціальної інфраструктури. Особливого значення він набуває для нашої дійсності, оскільки соціальна спрямованість розбудови української держави та реформування економічної системи, які зараз відбуваються, набули особливого значення; а неповне врахування, а інко-

ли й ігнорування соціальних наслідків неефективного розвитку економіки привело до різкого падіння рівня життя населення, зростання соціальної диференціації та напруженості. Цей принцип визначає націленість на досягнення добробуту населення, стимулювання його соціальної активності та прагнення соціального прогресу.

Підґрунтям формування концепції розвитку та організації соціальної інфраструктури є врахування як складового її елементу значного кола наукових методів дослідження, зокрема використовувались: монографічний, історичний, абстрактно-логічний, економіко-статичний, системно-комплексного та системно-структурного аналізу, структуризації, економіко-математичного моделювання, факторного аналізу, логічного аналізу та порівняння, індексного і порівняльного аналізу, аналізу та синтезу, причинно-наслідкового зв'язку, балансового та нормативного, розрахунково-конструктивного, економічного та програмно-цільового прогнозування, програмування, метод систематизації, структурних цілей, експертних оцінок.

В основі структурних трансформацій соціальних систем лежить зміна компонентів — елементів системи, потужностей і масштабів виробництва та надання послуг, взаємозв'язків та виробничих відносин, зміна форм організації та територіальних пропорцій різнопланового характеру, формування нових прогресивних форм і видів територіальної організації її продуктивних сил згідно ринкової самоорганізації регіональних систем, базових процесів їх ринкової трансформації. До останніх відносяться: переорієнтація чинників діяльності, інституційні зміни; зростання територіальної самоорганізації в системах та поляризація їх розвитку; формування нового організаційно-економічного механізму регулювання розвитку та структурної перебудови; посилення диференціації та дезінтеграції функціонально-галузевого розвитку; посилення стратегічного управління та зростання самоорганізації в підсистемах, їх програмне регулювання; набуття ринкового профілю основними структурними підрозділами інфраструктури та нового механізму їх регулювання.

Процес трансформаційних перетворень у своїй основі має включати такі положення, як: оптимальне поєднання лібералізму і соціальних гарантій; систему радикального підвищення трудової мотивації, орієнтовану на всі групи і верстви населення; надання центрального місця серед соціальних інститутів сім'ї; активізацію місцевого самоврядування, добровільних організацій, соціальних інститутів; взаємодію державних і регіональних зусиль; ешелонізацію заходів по часовому інтервалу у взаємодії з технологією побудови соціальних програм у межах соціальної політики; врахування тендерних і національно-етнічних аспектів стану населення.

Основна задача соціальних трансформацій — знайти відповідь на соціальні виклики, які пов'язані з погіршенням стану населення. Тому особливо важливим вихідним пунктом соціальних рішень в процесі реформування даної сфери є чітке визначення і формування назрілих соціально-економічних задач, які склались у суспільстві, виявлення їх гостроти і пріоритетності. Узагальнено з точки зору нагальності вирішення соціальних проблем можна виокремити їх три групи: по-перше, це бідність, пов'язана з подоланням соціальної нерівності; по-друге, реформування в галузях соціальної інфраструктури — охорони здоров'я, освіти, житлово-комунального господарства, соціального обслуговування, культури, спорту, що відповідають на соціально значимі потреби населення; по-третє, це стан населення, його відтворення.

Орієнтирами трансформаційного маневра в соціальній сфері є попередження та усунення загроз соціальної безпеки, які пов'язані з погіршенням умов і

якості життя, розширення адаптаційних можливостей населення, підтримка формування середнього класу, гарантії соціальної стабільності, підтримка та укріплення вузлового соціального інституту — сім'ї для зниження соціальної нестабільності.

Отже, в умовах трансформації економіки і становлення конкурентної системи господарювання відбуваються радикальні зміни її багатоукладної системи, де, як відмічалось, значна роль відводиться соціальним трансформаціям — покращенню демографічної ситуації, постійному підвищенню якості і рівня життя, скороченню розриву між багатими і бідними верствами населення, підтримці багатонаціональної культури, гуманітаризації суспільних процесів. Варто наголосити, що основною рушійною силою сучасного цивілізаційного процесу є гуманітарні чинники — освіта, наука, культура, здоров'я, особисті якості, цінності та світогляди людини. Виходячи із свого європейського вибору, наша країна започаткувала процес трансформаційних змін, покладаючи в основу свого подальшого розвитку інтереси людини, її прагнення жити в гармонії зі світовими цінностями, з суспільством і природою. Ці пріоритети стратегічного плану закладені в концепції, головна ідея якої це — принциповий підхід, що пропонує інтеграцію в єдину систему всіх гуманітарних чинників розвитку суспільства та становлення їх як факторів інтеграції та консолідації українського суспільства. Завданням концепції є пошук відповідей на вимоги трансформації, що постали перед сучасною країною. Один з пріоритетів у формуванні суспільства знань — створення розвинутого національного інформаційного простору і інформаційного суспільства.

Базуючись на основних критеріях, за якими визначаються домінуючі, першочергові напрями соціальної інфраструктури, та враховуючи її функціональне призначення, сучасний стан розвитку та якісні зрушення у взаємодії складових, першочерговими можна визначити такі напрями: прискорений комплексний розвиток соціальної інфраструктури із зростанням її частки у вартості внутрішнього валового продукту; вдосконалення відносин власності; прискорення інституційних перетворень; інвестиційно-інноваційне забезпечення розширеного відтворення; формування регіональних ринків соціальної інфраструктури; розширення нормативно-правового поля; прискорення формування соціальних стандартів; побудову національної системи суспільних знань як ключового фактору досягнення якісно більш високих соціальних та економічних результатів; формування суспільства знань, можливості яких при практичному застосуванні стануть засобом самореалізації розвитку особистості, важливим чинником людського розвитку; сприяння соціальній активності громадян, становлення громадського суспільства.

Цілепокладання у формуванні стратегічних пріоритетів соціальної інфраструктури, їх реалізація вибудовуватись може таким чином з використанням наступних кроків: перший — визначення базової вертикалі на основі статистичної інформації і відповідних розрахунків; другий — побудова цільової вертикалі; третій — обґрунтування і розрахунок прогнозних даних по осі часу із взаємоув'язкою всіх індикаторів по кожному напрямку та їх корегування. Базуючись на цільових умовах та використавуючи нормативи як державні гарантії, можливим є здійснення реформування всієї системи заходів, реалізація соціальної політики з врахуванням домінант та пріоритетів соціального розвитку.

Умовно пріоритети можна розподілити на пріоритети реального часу, тактичні та статистичні (динамічні). Пріоритети реального часу показують, які з них на даний часовий період є домінуючими, першочерговими для реалізації. Тактичні пріоритети характеризуються відносною стабільністю, незмінністю

протягом певного періоду поряд з іншими пріоритетами розвитку процесу чи явища. Статистичні, або динамічні розраховані на певну перспективу і є дієвими на довгостроковий період. Їх виокремлення стосується певною мірою управлінського аспекту. Важливим є перехід від статичних моделей, які відображають економічний і соціальний стан на певному етапі їх функціонування, до динамічних моделей і побудови такої системи моделей, де кожна наступна є більш досконалим породженням попередньої, що забезпечує можливість управління процесом конструювання моделей з випередженням, враховуючи задані характеристики точності, вірогідності й стійкості. Системи моделей створюють замкнутий контур регулювання — "модель-організація і управління-соціо-економіка-модель", що дасть змогу здійснити спостереження за динамікою поведінки, зокрема соціальної інфраструктури, своєчасно змінити її структурні зв'язки і вплив зовнішніх чинників для того, щоб забезпечити як відстеження так і своєчасне виявлення можливих у майбутньому негативних тенденцій розвитку та вибір найбільш прийнятних варіантів з оцінкою близьких і віддалених наслідків в контексті визначених пріоритетів демократичного розвитку.

Стратегічна мета демократичного розвитку має відповісти інтересам національної безпеки країни, її новим геополітичним реаліям, піднесенню соціально-економічного розвитку з урахуванням національних цінностей і пріоритетів. Завданням формування демократичної політичної свідомості громадян, набуття ними досвіду та навичок активної вільної поведінки і становлення на цій основі громадянської демократичної культури набуває першочергового, пріоритетного значення на шляху трансформаційного розвитку країни. Поставлені завдання потрібно розв'язувати шляхом загальної соціалізації, політичного виховання та освіти громадян та спрямовувати конкретні заходи на: визнання, творче засвоєння цінностей і норм демократії; прийняття всіма громадянами ідеї самодостатності і суверенності особистості; формування поваги до демократичного правопорядку; утвердження в українському суспільстві верховенства прав і законів; виховання цивілізованих форм вияву активності; виховання якостей терпимості, лояльності, політичної толерантності, готовності до компромісів і партнерства.

У прагненні до досягнення поставленої мети — всебічний і ефективний розвиток соціальної інфраструктури — варто концентруватись на таких стратегічних пріоритетах як: повне розкриття ділового потенціалу; орієнтація на споживача, інтеграція в єдину соціально-економічну систему. В плані концепції вимогами на перспективу є: постановка коротко та довгострокових цілей; планування і розробка програм розвитку і побудови основних сфер інфраструктури; розробка рішень і контроль за їх виконанням. Реалізація завдань перспективного розвитку соціальної інфраструктури у форматі концепції та парадигми її функціонування потребує розробки і впровадження організаційно-економічного механізму її системної організації, виваженого комплексу важелів в складі економічних, технологічних, інвестиційних, організаційних, фінансових, управлінських, інституційних та територіальних інструментів задля підвищення її конкурентоспроможності.

Україна переходить від постіндустріального до інформаційного суспільства, в якому людина, її інтелект є головним ресурсом конкурентоспроможності країни. Роль держави полягає у створенні простору для творчості, стимулювання та гарантування престижу інтелектуальної праці. Саме тому на порядок денний поставлено проблему гуманітарного розвитку як модель, орієнтовану на максимальне розкриття потенціалу кожної людини і соціуму в цілому, створен-

ня гідних умов для реалізації всіх інтелектуальних, культурних, творчих можливостей людини і нації. Результатом соціально-гуманітарного розвитку з врахуванням визначених пріоритетів має стати формування людини, спроможної до інноваційного мислення, творення нової якості життя, нової якості держави і суспільства. Цей процес є створенням для людини як головного національного ресурсу, умов реалізації всіх її можливостей.

ВИСНОВКИ

Реалізація концепції та стратегічних пріоритетів розвитку й функціонування соціальної інфраструктури повинна забезпечити: стабільне нарощування обсягів і покращення якості послуг у всіх соціальних системах; техніко-технологічне оновлення та модернізацію виробництва і організації послуг в основних сферах соціальної інфраструктури; посилення соціальної орієнтації суспільного розвитку; активізацію інвестиційно-інноваційної та зовнішньо-економічної активності соціальних процесів; регулювання внутрішніх і зовнішніх міграційних потоків з врахуванням підвищення зайнятості населення і зростання рівня доступу до матеріальних благ; формування і підвищення дієвості існуючих регіональних ринків, зокрема праці та капіталу; покращення умов життєдіяльності населення та зростання його добробуту.

Література:

1. Зубенко С.А. Трансформація соціально-економічних систем: тенденції і фактори // Вісник Тамбовського університету, Серія "Гуманітарні науки". — 2009. — № 3. — С. 303—308.
2. Кришталь Т.М. Системна організація соціальної інфраструктури у забезпеченні сталого просторового розвитку. — Черкаси: ФОП Чабаненко Ю.А., 2012. — 395 с.
3. Соціогуманітарний простір і розвиток продуктивних сил України: методологічні аспекти, визначення взаємодії. — К.: РВПС України НАН України, 2009. — 92 с.
4. Стратегічний розвиток соціально-економічної інфраструктури регіону: монографія / Б.Г. Шелегеда та ін. — Донецьк: ІЕП НАН України, 2011. — 319 с.
5. Трансформаційні моделі економіки України (ідеологія, протиріччя, перспективи). — К.: Логос, 1999. — 320с.

References:

1. Zubenko, S.A. (2009), "The transformation of socio-economic systems: trends and factors", *Visnyk Tambovsk'koho universytetu, Seriiia "Humanitarni nauky"*, vol. 3, pp. 303—308.
2. Kryshchal', T.M. (2012), *Systemna orhanizatsiia sotsial'noi infrastrukturny u zabezpechenni staloho prostorovoho rozvytku* [System organization of social infrastructure in ensuring sustainable spatial development], FOP Chabanenko Yu.A., Cherkasy, Ukraine.
3. RVPS (2009), *Sotsiohumanitarnyj prostir i rozvytok produktyvnykh syl Ukrainy: metodolohichni aspekty, vyznachennia vzaïemodii* [Sociohumanitarian space and development of the productive forces of Ukraine: methodological aspects, definition of interaction], RVPS Ukrainy NAN Ukrainy, Kyiv, Ukraine.
4. Sheleheda, B.H. (2011), *Stratehichnyj rozvytok sotsial'no-ekonomichnoi infrastrukturny rehionu* [Strategic development of social and economic infrastructure of the region], IEP NAN Ukrainy, Donetsk, Ukraine.
5. Heiets', V. M. (1999), *Transformatsijni modeli ekonomiky Ukrainy (ideolohiia, protyrichchia, perspektyvy)* [Transformational model of economy of Ukraine (ideology, contradictions, prospects)], Logos, Kyiv, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 26.01.2015 р.